

تحلیل موانع اثربخشی برنامه‌های توسعه روستایی به روش آمیخته مورد مطالعه: شهرستان ورزقان

میرستار صدر موسوی^۱

حسین کریم‌زاده^۲

محسن آقایی هیر^۲

عقیل خالقی^۳

چکیده

توسعه و عمران روستایی دارای جایگاه متفاوت در برنامه‌های توسعه (قیل و پس از انقلاب اسلامی) بوده و لذا جوامع روستایی، اغلب از آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه متأثر بوده که شهرستان ورزقان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بر همین اساس، تحقیق حاضر به تحلیل ترکیبی موانع اثربخشی برنامه‌های توسعه روستایی و آسیب‌شناسی آن پرداخته است. جامعه آماری شامل کارشناسان محلی است که در بخش کمی از پرسشنامه محقق ساخته (برای ۱۳۲ نفر پاسخگو) و در بخش کیفی از مشاهده و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته (۵۱ نفر مصاحبه‌شونده در دو مرحله) استفاده شده است. نتایج کمی نشان می‌دهد «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب» در پیش‌نیازهای برنامه توسعه؛ «مشارکت نگرفتن ذینفعان در برنامه‌های توسعه» در تدوین برنامه‌های توسعه؛ «کلی و تفسیر بردار بودن برخی مواد و تفصیلی بودن افراطی برخی» در محتوای برنامه توسعه؛ و «ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها» در اجرای برنامه توسعه از مهم‌ترین موانع

^۱ - استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز

^۲ - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز

^۳ - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)

اثر بخشی برنامه‌های توسعه در محدوده مورد مطالعه می‌باشند؛ همچنین نتایج کیفی نشان می‌دهد: کاهش و افزایش قیمت‌ها، عدم هماهنگی بین دستگاه‌ها، متفاوت بودن تصمیمات دولت‌ها، چشم‌پوشی از ظرفیت‌های منطقه، ضعف سیستم اداری، چشم‌پوشی از دانش، اطلاعات و تجربه و به‌خصوص خواست‌های ذینفعان، توجه نکردن به توسعه پایدار روستایی، عدم توجه به کشاورزی خرده‌مالکان، استفاده از امکانات منطقه به سود مناطق مرکزی، تخریب منابع و معادن منطقه به نفع بالادست و عدم توجه به آینده منطقه و توجه بیشتر به شهر، توجه ناکافی به روستاها و مناطق محروم و دورافتاده، نقش متفاوت نمایندگان مجلس در همراهی با دولت و استفاده از نیروهای غیربومی در کارهای عمرانی از شرایط علی هستند که راهبردهای: به مشارکت گرفتن روستاییان در تعیین سرنوشت خویش، تعریف تفکری صحیح درباره روستا، تعریف استراتژی مشخص در زمینه توسعه روستایی، تعریف مدیریت واحد روستایی و اتخاذ روند پایین به بالا را طلب می‌کند. مقایسه نتایج هر دو روش کمی و کیفی نشان‌دهنده نتایج مشترک کمی و کیفی از دید کارشناسان محلی و افراد مطلع محلی می‌باشد.

واژگان کلیدی: توسعه، برنامه‌ریزی توسعه روستایی، روش آمیخته، ورزقان

مقدمه

امروزه توسعه روستایی در کشورهای درحال توسعه و توسعه‌نیافته با چالش‌های متعددی مواجه بوده (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۷) و نقش روستاها در فرایند توسعه در مقیاس محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی آن، موجب توجه به توسعه روستایی شده است (کوهستانی، ۱۳۹۵: ۲۲۳) که در فرایند برنامه‌ریزی و توسعه نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگناهای آن‌ها در زمینه‌های مختلف ضروری بوده (Shaban, 2000: 103) و تا به حال تحلیل‌های ناکامل از قضایا، اتخاذ شیوه‌ها، سبک‌ها و راه‌حل‌های نامناسب و مشکل‌آفرین در توسعه روستایی مشاهده می‌شود (فاضل نیا و افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۱۲ و ۱۱۳). مقایسه وضع موجود و شاخص‌های روستایی و ماهیت توسعه روستایی نشان می‌دهد در طول برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب موفقیت در این زمینه ناچیز بوده است (رضوانی، ۱۳۹۰: ۱۳ - ۲۶) و متأسفانه هنوز

بخش‌های مختلف اقتصادی کشور نتوانسته است در زمینه برنامه‌های اقتصادی اجتماعی موجبات توسعه ملی، منطقه‌ای و محلی را در محدوده هدف‌های خود فراهم سازد (شریف زادگان، ۱۳۸۲: ۱۶۴). بعضی نیز عدم موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی در ایران را بخشی بودن برنامه‌ها و متمرکز بودن برنامه‌ها و روند بالا به پایین برنامه‌ها و عدم رعایت اصول صحیح برنامه‌ها دانسته‌اند (رضایی، ۱۳۸۲: ۳۲) که عدم نیاز به تحول و دگرگونی، به تدریج توهم بی مسئله بودن را ایجاد می‌کند (فیروزنیا و افتخاری، ۱۳۸۲: ۲۵۳-۲۶۶)؛ بنابراین طی کردن مرحله گذار از وضع موجود و رسیدن به وضع مطلوب در زمینه توسعه روستایی، مستلزم دگرگونی در ساختارها و نهادها و تنظیم حرکت‌ها به گونه‌ای بهینه و به نحوی است که بتواند زمینه‌های توسعه همه‌جانبه و پایدار را فراهم آورد (رضوانی، ۱۳۸۸: ۲۴۷ و ۲۴۸).

ارزیابی یکی از مراحل مهم برنامه‌ریزی‌های توسعه است (تقیلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۰) و نقد و ارزیابی ساختاری (نقد پیکرگرا) برنامه‌های توسعه روستایی کشور، یکی از روش‌های علمی شناخته شده است تا بدین‌وسیله اندیشه، روش و مدیریت برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی را در فرآیند برنامه‌ها نمایان کند (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰) که در جریان برنامه‌ریزی، توسعه و عمران روستایی دارای جایگاه متفاوت در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (قبل و پس از انقلاب اسلامی) بوده و لذا جوامع روستایی، اغلب از آسیب‌های همین برنامه‌های ۵ ساله متأثر بوده که شهرستان ورزقان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بر همین اساس جامعه روستایی منطقه مورد مطالعه، اغلب از آسیب‌های برنامه‌ریزی متأثر است. به نظر می‌رسد نبود یک مبنای فکری بومی در نتیجه عدم مدیریت صحیح و به مشارکت نگرفتن ذینفعان در مرحله اول برنامه‌ریزی، تمام مراحل برنامه‌ریزی را به ضرر جامعه روستایی تداوم داده و باعث می‌شود مسائل و مشکلاتی در جامعه روستایی شهرستان، به‌عنوان آسیب جدی نمود پیدا کنند. بر همین اساس، با عنایت به مسائل و موارد مطرح شده، تحقیق حاضر با هدف تحلیل موانع مداخله‌گر در اثربخشی برنامه‌ریزی توسعه روستایی در شهرستان ورزقان به آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه روستایی پرداخته است.

مبانی نظری

توسعه روستایی همچنان به صورت یک اولویت مهم در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مطرح است (Paul Green, 2013: 3) که موجودیت و بقای جوامع روستایی در گرو شکوفایی تمام مؤلفه‌ها و سازوکارهای توسعه‌ای آن است (امینی و زاهدی، ۱۳۹۵: ۲) و این نوع از توسعه می‌تواند به کاهش فقر در مناطق شهری با کاهش بیش‌ازحد مهاجرت جمعیت از مناطق روستایی کمک نماید (Kanamaru, 2005: 173). برنامه‌ریزی توسعه روستایی فرایند افزایش انتخاب مردم، گسترش دموکراتیک، تواناسازی و ظرفیت‌سازی مردم برای مشارکت است (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶). مشارکت، فرایند درگیری در موقعیت‌های گروهی داوطلبانه سازمان‌های غیردولتی (NGOs) و اجتماع‌محور (CBOs) و اجتماع محلی در برنامه‌ریزی بوده (Maurel et al, 2007: 632) و شناخت علل و چالش‌ها تأثیر دانش فنی و عقلانیت ابزاری برای قاعده‌مند کردن رفتار را تضمین می‌نماید (Zhang, 2011: 241). از طرفی مشارکت، مردم را برای تصمیم‌گیری در خصوص حل مشکلات و انتخاب روش‌های غلبه بر مسائل و مشکلات جامعه محلی توانمند می‌سازد (Margles et al, 2010: 614). در این میان آنچه ضروری است شناخت و اطمینان یافتن از مشارکت افراد ذینفع در ساماندهی امور مربوط به خود است (Lizarralde, 2011: 175). شناخت هر منطقه روستایی و عملکرد آن نیازمند توجه به مجموعه‌ای ساختارها، روابط و جریان‌های حاکم بر منطقه می‌باشد که نتیجه عمل متقابل مجموعه عناصر و زیرسیستم‌های درونی و نظام‌های مرتبط بیرونی است (Chang, 2009: 227 & Hsu) که در برنامه‌های کشور ما، فقدان توسعه درون‌زا با برنامه‌هایی که مردم در آن مشارکت داشته باشند و دولت تنها نقش هدایتی و تسهیلگری را بر عهده گیرد، به‌خوبی مشهود است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۹)؛ در طول بیش از ۶۰ سال که از عمر برنامه‌ریزی در ایران می‌گذرد، در کشور ما انواع برنامه‌ها تهیه و اجرا شده‌اند که در جدول شماره ۱ به بررسی نظریه‌های تأثیرگذار بر برنامه‌های توسعه و ویژگی‌های قوانین برنامه‌های توسعه در ایران قبل و بعد از انقلاب پرداخته شده است.

جدول (۱): دیدمان غالب در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران

دوره و عنوان برنامه	دوره برنامه	دیدمان غالب حاکم بر برنامه توسعه
پیش از انقلاب	برنامه عمرانی چهارم کشور	۱۳۴۷-۱۳۵۱
	برنامه عمرانی پنجم کشور	۱۳۵۲-۱۳۵۶
	برنامه عمرانی ششم کشور	۱۳۵۷-۱۳۶۱
بعد از انقلاب	برنامه اول توسعه	۱۳۶۲-۱۳۶۶
	برنامه اول توسعه	۱۳۶۸-۱۳۷۲
	برنامه دوم توسعه	۱۳۷۴-۱۳۷۸
	برنامه سوم توسعه	۱۳۷۹-۱۳۸۳
	برنامه چهارم توسعه	۱۳۸۴-۱۳۸۸
	برنامه پنجم توسعه	۱۳۸۹-۱۳۹۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بررسی رویکردهای توسعه روستایی در ایران نشان داد که از اواخر دهه ۱۳۲۰ تا اوایل دهه ۱۳۴۰، رویکرد توسعه نواحی مستعد با تأکید بر اقتصاد کشاورزی در نظام برنامه‌ریزی کشور محور قرار گرفت. در دهه ۱۳۴۰ متأثر از دوره قبل رویکرد اقتصادی مبتنی بر قطب‌های رشد با هدف توسعه پیرامونی و رشد مراکز کشاورزی و صنعتی اقتصادی گردید. در واقع، دیدگاه حاکم در این دوره‌ها توسعه روستایی را معادل با توسعه کشاورزی در نظر می‌گرفت. در دهه ۱۳۵۰ تا اواخر دهه ۱۳۶۰، رویکرد مبتنی بر دیدگاه اجتماعی محور قرار گرفت و در دهه ۱۳۷۰ ایده رشد اقتصادی در چهارچوب سیاست تعدیل ساختاری پیگیری شد (شکوری، ۱۳۸۹: ۷۷-۸۰).

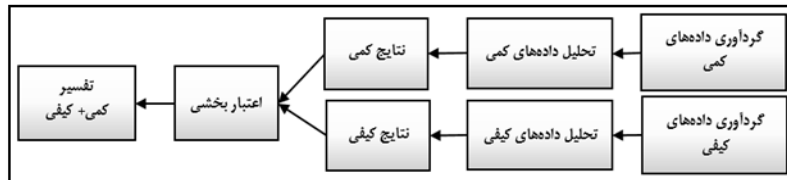
با نگاهی کلی به برنامه‌های توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۷۸)، در گزارشی به این نتیجه می‌رسد فقدان پایگاه نظری برای برنامه توسعه، بلندپروازانه بودن اهداف تعیین شده و ناسازگاری اهداف با یکدیگر از سری دلایل عدم موفقیت برنامه اول بعد از انقلاب توسعه باشد. مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۷۸) در گزارشی اشکالات عمده برنامه پنج سال سوم توسعه را در مواردی همچون اصول برنامه‌نویسی، اشتغال، نظام مالیاتی، آب و

کشاورزی، بخش انرژی و صنعت و معدن قابل بررسی می‌داند. دفتر مطالعات برنامه‌بودجه مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۹)، اولین علت عدم توفیق برنامه چهارم توسعه را درازمدت بودن سند اقتصادی آن عنوان می‌کند.

مواد و روش‌ها

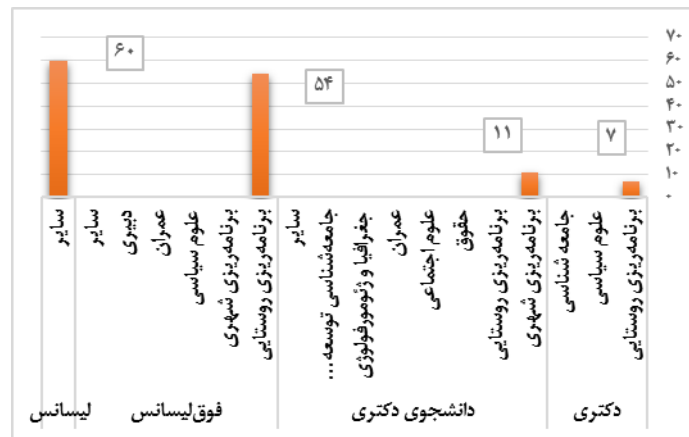
استفاده از تکنیک‌ها، روش‌ها و ابزارهای کمی در علوم مختلف در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۴) و در این‌بین، استفاده مکمل از رویکردهای کمی و کیفی طیف وسیع‌تری از دیدگاه‌های روش‌شناختی را پیش رو می‌نهد (Bryman, 2006:97) که روش‌های ترکیبی به‌وضوح تقاضای استفاده و ادغام هر دو روش یا روش کیفی و کمی هستند (Tashakkori & Creswell, 2007: 207). پارادایم پراگماتیسم از سوی برخی روش‌شناسان معاصر به‌عنوان بنیان فلسفی نوعی روش‌شناسی جدید با عنوان «تحقیق با روش‌های ترکیبی» پذیرفته شده است (محمدپور، ۱۳۹۰: ۵۳۹) که بنیان آن بر این نکته تأکید دارد که در یک تحقیق، هر چیزی که کارا و مفید است به کار برده شود (Tashakkori & Teddlie, 2003: 124). تحقیق حاضر نیز از نظر فلسفی مبتنی بر رویکرد پراگماتیسم، از لحاظ هدف از جرگه تحقیقات کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش از نوع توصیفی-تحلیلی به شیوه ترکیبی است. جهت جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه، مشاهده و پرسشنامه) استفاده شده است.

از آنجایی که هدف تحقیق، گردآوری هر دو دسته داده‌های کیفی و کمی، تجزیه و تحلیل هر دو مجموعه داده‌ها و سپس ادغام نتایج دو مجموعه از تجزیه و تحلیل‌ها با هدف مقایسه (کرسول، ۱۳۹۵: ۵۸) است، لذا از بین طرح‌های مطرح، «طرح همگرا» مناسب دیده شده است. شکل شماره ۱ روش استفاده طرح همگرا را در تحقیق نشان می‌دهد:

شکل (۱): طرح همگرا (مأخذ: خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶: ۴۴۲)

قلمرو مکانی تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات برای هر دو روش کمی و کیفی، شهرستان ورزقان است. در روش کمی، داده‌ها به وسیله پرسشنامه محقق ساخته از کارشناسان محلی جمع‌آوری شده است و تعداد ۱۵۰ پرسشنامه توزیع گردیده که با کسر پرسشنامه‌های برگشته و مخدوش تعداد ۱۳۲ پرسشنامه جهت تجزیه و تحلیل در نرم‌افزار SPSS کدگذاری شده‌اند. کارشناسان محلی پاسخگو، شامل افراد مطلع و با رشته و تخصص مرتبط در امور توسعه، روستا، برنامه‌ریزی و جامعه‌شناسی توسعه روستایی هستند که در جدول شماره ۲ مشخصات پاسخگویان نشان داده شده است.

جدول (۲): مشخصات جامعه آماری

با استفاده از نرم‌افزار گرافیکی لیزرل^۱ جهت انجام معادلات ساختاری (شامل: ارزیابی برآزش کلی مدل، بررسی بارهای عاملی، بررسی مقادیر تی و اولویت‌بندی متغیرها و ماتریس کوواریانس متغیرهای مستقل) برای بررسی ساختاری موانع اثربخشی برنامه‌های توسعه روستایی، اقدام شده است.

در روش کیفی، از تئوری بنیادی برای رسیدن به نتیجه مطلوب استفاده شده است. چون در روش کیفی، جامعه آماری و نمونه‌گیری در معنای آنچه در مطالعات کمی مطرح است وجود ندارد (ازکیا و ایمانی، ۱۳۹۰: ۱۲۷)؛ بنابراین تصمیم برای انتخاب نمونه در جریان فرایند تحقیق مشارکتی سازمان داده شده است. جمع‌آوری داده‌ها تا هنگامی که مقوله‌های اصلی خود را نشان دهند ادامه داده شده تا هنگامی که به «اشباع نظری» برسند؛ لذا از تعداد روستاهای دارای دهیار در بخش مرکزی که شامل ۷۵ دهیار می‌باشد در جلسه اول تعداد ۲۸ نفر حضور داشتند که مورد «مصاحبه اکتشافی» و «مصاحبه نیمه‌ساختاریافته» قرار گرفتند. مقوله‌های نظری اولیه تحقیق، پس از پایان اولین جلسه ساخته شده و موردبازنگری و تصحیح قرار گرفتند. در جلسه دوم که با حضور دهیاران بخش خاروانا بود از تعداد ۴۰ روستای دارای دهیار ۲۳ نفر حضور داشتند که مصاحبه شد؛ از آنجایی که مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در این مرحله حاوی کمی اطلاعات جدید بود، رسیدن به اشباع نظری تحقیق تثبیت شد.

به‌منظور تحلیل عوامل مؤثر در میزان اثربخشی برنامه‌های اجراشده، به عملیاتی‌سازی پرداخته شده که در جدول شماره ۳ نشان داده شده است.

---

^۱. LISREL

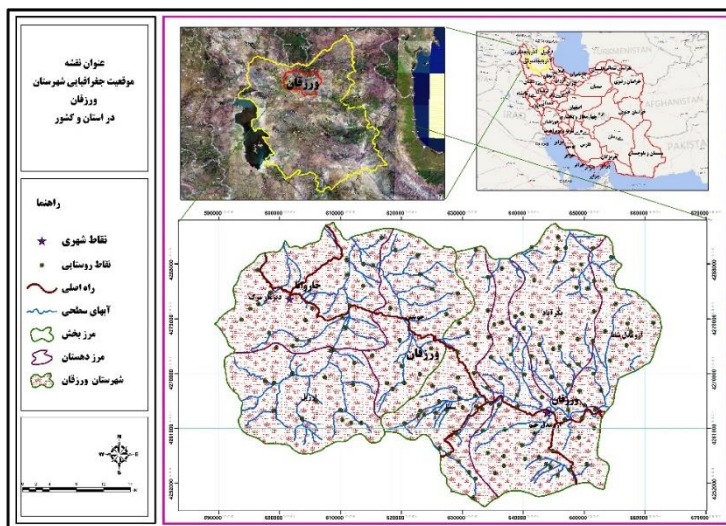
جدول (۳): متغیرهای عملیاتی شده

متغیر مکنون	متغیر آشکار/کد
آسیب‌های مربوط به پیش‌نیازهای برنامه توسعه	فقدان فهم مشترک در سطح مفاهیم توسعه (A01)، عدم وجود اطلاعات و آمارهای جامع، بهنگام و در دسترس (A02)، ساختار سیاسی- اجتماعی کشور (A03)، کاستی‌ها و ناهماهنگی‌های قانونی در خصوص برنامه‌ریزی (A04)، وابستگی شدید اقتصاد به درآمدهای نفتی (A05)، عدم ثبات اقتصادی در سیاست‌های دولت (A06)، غفلت در برنامه‌ها به امر توسعه سیاسی (A07)، هزینه بالای تصمیم‌های سیاسی برای اقتصاد (A08)، عدم انسجام کافی میان قوای سه‌گانه (A09)، تغییر سریع گفتمان و شعارهای مسلط در جامعه (A10)، ناتوانی مردم برای مشارکت در فعالیت‌ها (A11)، کاستی‌ها و ناهماهنگی‌های قانونی در خصوص برنامه‌ریزی (A12)، تصویب مجموعه ناسازگار از قوانین در دوره‌های مختلف (A13)، وجود تکنولوژی نامناسب (A14)، ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب (A15)، ضعف سیستم اداری (A16)
آسیب‌های مربوط به تدوین برنامه توسعه	برنامه‌ریزی محفلی به‌جای برنامه‌ریزی مشارکتی (B01)، به مشارکت نگرفتن ذینفعان در برنامه‌های توسعه (B02)، عدم توجه به محدودیت‌های واقعی و اجرایی (B03)، غلبه رویکردهای کمی و فن‌های اقتصادسنجی (B04)، ترکیب نادرست کارشناسی برنامه‌ریزان (B05)، عدم آینده‌نگری صحیح (B06)، تمرکز بر برنامه‌ریزی فیزیکی با محوریت پروژه‌های عمرانی بزرگ (B07)، تمرکزگرایی در برنامه‌ریزی (B08)، بخشی‌نگری (B09)، عدول از ایده آل‌ها به علت ملاحظات زمانی (B10)، انعطاف‌ناپذیری و بی‌ثباتی (B11)، رویکرد از بالا به پایین (B12) و عدم تعریف نقاط بازبینی در برنامه‌ها (B13)
آسیب‌های مربوط به محتوای برنامه توسعه	ابهام در نحوه ارتباط اسناد بالادستی و برنامه‌های میان‌مدت (C01)، عدم اجماع بر مکاتب و پارادایم‌های اقتصادی برنامه (C02)، جامعیت برنامه‌ها و عدم اولویت‌گذاری صحیح در اهداف برنامه (C03)، کلی و تفسیر بردار بودن برخی مواد و تفصیلی بودن افراطی برخی (C04)، عدم وجود الگوی روشن و رابطه علی و معلولی صحیح میان اجزای برنامه (C05)، باثبات در نظر گرفتن شرایط و عدم توجه به سناریوهای احتمالی در آینده (C06)، عدم وجود برنامه‌های اجرایی و عملیاتی (C07)، عدم توازن بین هزینه و مطلوبیت‌های نیل به هدف (C08)، عدم همخوانی با برنامه‌های توسعه قبلی (C09)، بلند پروازانه بودن اهداف برنامه (C10)، فقدان پیوند بین بودجه سالیانه با برنامه‌های مصوب (C11)، دولتی زدگی در برنامه (C12)، عدم توجه به برنامه‌ریزی فضایی و منطقه‌ای (C13)، تداخل مفاد برنامه‌های توسعه با شرح وظایف دستگاه‌ها (C14)، عدم همسویی و یکپارچگی برنامه‌های بخش‌ها، در مسیر نیل به اهداف ملی (C15)، غلبه رویکردهای کمی و تکنیک‌های اقتصادسنجی بر تحلیل‌های سیاستی (C16)، عدم وجود تعاریف دقیق و مشخص از اصلاحات برنامه‌ای (C17)
آسیب‌های مربوط به اجرای برنامه توسعه	سرعت و گستردگی تحولات سیاسی اقتصادی در کشور (D01)، وجود برنامه‌های دیگر با اولویت بالاتر (D02)، قابلیت‌های اداری ضعیف دولت جهت اجرای برنامه‌های گسترده (D03)، ضعف سازوکارهای نظارتی (D04)، ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها (D05)، بی‌تأثیر بودن گزارش عملکردها بر روندهای اجرایی (D06)، عدم درک صحیح مجریان از مفاد قانون (D07)، انگیزه پایین مجریان برای اجرای قانون (D08)، تداخل تقویم زمانی برنامه‌ها با تقویم سیاسی کشور (D09)، عدم توجه به بسترهای اجتماعی لازم برای اجرای قوانین (D10)، عدم انتخاب صحیح مجری (D11)، فقدان معیارهای مشخص برای انتخاب موضوعات سیاستی (D12)، فقدان ارتباط منطقی بین جداول کمی و محتوای برنامه‌ها (D13)، فقدان ابزارهای سیاسی متناسب با اهداف (D14) و پدیده جلوتر بودن از برنامه (D15)

منابع: (رضوانی، ۱۳۸۸؛ شهبازی، ۱۳۸۹؛ فاضل نیا و افتخاری، ۱۳۸۴؛ ازکیا، ۱۳۹۵؛ سیف‌الدینی، ۱۳۸۹؛ جمعه پور، ۱۳۸۷؛ رضوانی، ۱۳۸۰، ۱۳۸۷، ۱۳۷۹؛ افتخاری، ۱۳۸۳، ۱۳۹۳، ۱۳۹۵، ۱۳۹۲؛ شبکه تحلیلگران تکنولوژی، ۱۳۸۸؛ مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵؛ فقیه نصیر، ۱۳۸۹؛ طالب و عنبری، ۱۳۸۹؛ عزیزخانی و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۳۹۴؛ پوست‌فروش و همکاران، ۱۳۸۹؛ سلیمانی، ۱۳۹۴؛ مکنون و همکاران و اراتی، ۱۳۹۱).

محدوده مورد مطالعه

شهرستان ورزقان با مساحت ۲۳۶۸/۱۲ کیلومتر مربع در ۳۸ درجه و ۲۳ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی و در ۴۶ درجه و ۲ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۵۲ دقیقه طول شرقی در قسمت شمالی استان آذربایجان شرقی واقع شده است. ارتفاع متوسط این شهرستان از سطح دریا ۱۶۷۰ متر می‌باشد. طبق آخرین تقسیمات کشوری شهرستان ورزقان دارای دو بخش به نام‌های مرکزی (شامل دهستان‌های ازومدل جنوبی، ازومدل شمالی، بکرآباد و سینا) و خاروانا (شامل دهستان‌های دیزمار مرکزی، جوشین و ارزیل)، دو نقطه شهری به نام‌های ورزقان و خاروانا و ۱۶۳ آبادی می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، جمعیت این شهرستان ۵۲ هزار و ۶۵۰ نفر برآورد شده که با احتساب نرخ رشد بر مبنای ۱۳۹۵-۱۳۹۰ نرخ رشد آن برابر ۲/۸۳ است. جمعیت شهری این شهرستان ۸ هزار و ۷۰۱ نفر و جمعیت روستایی آن ۴۳ هزار و ۹۴۹ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). شکل شماره ۲، نقشه موقعیت جغرافیایی شهرستان ورزقان در تقسیمات سیاسی کشور را نشان می‌دهد.

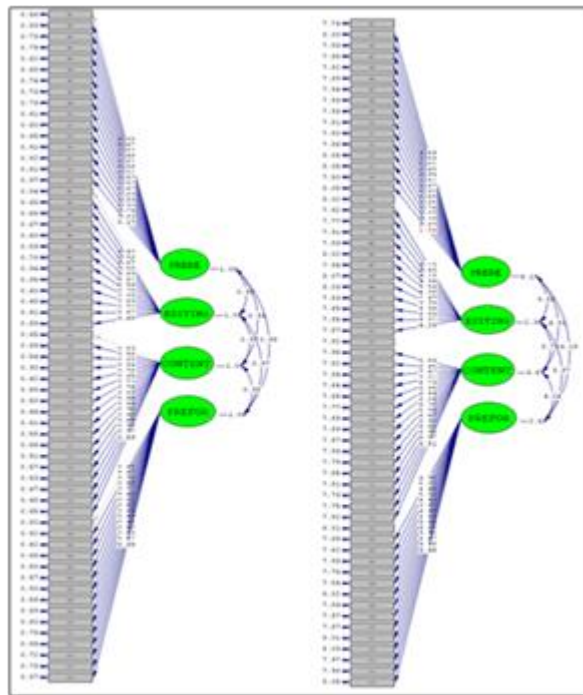
شکل (۲): نقشه موقعیت جغرافیایی شهرستان ورزقان در تقسیمات سیاسی کشور

یافته‌ها و بحث

برای اعتبارسنجی از طریق مدل معادلات ساختاری، در محیط نرم‌افزار لیزرل به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شده است. نتایج آزمون قابلیت اطمینان (پایایی) توسط نرم‌افزار آماری SPSS نشان‌دهنده سطح اطمینان ۰/۹۶ می‌باشد که نشان از پایایی مطلوب پرسشنامه می‌باشد.

از آنجا که متغیرهای نهفته فاقد مقیاس اندازه‌گیری هستند، بنابراین واحد اندازه‌گیری این متغیرها باید بر اساس مقیاس یکی از متغیرهای آشکار مربوط به خود تعریف شوند. برای این کار بار عاملی اولین متغیر آشکار مربوط به هر متغیر پنهان مقیاس‌دار شده و جهت قابل‌شناسایی بودن در لیزرل، با عدد ۱ تثبیت شده‌اند. مدل‌های معادلات ساختاری دارای دو بخش مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری است. در بخش اندازه‌گیری مدل، در واقع دو مدل عاملی تأییدی وجود دارد که دارای متغیرهای نهفته بیرونی و نهفته درونی است که به وسیله یک مدل ساختاری به هم وصل شده‌اند. با توجه به خروجی نرم‌افزار لیزرل و قابل‌قبول

بودن آماره تی، اصلاح و پیرایش مدل نیاز نشد. شکل شماره ۳ مدل استاندارد شده و مقادیر آماره تی بارهای عاملی را نشان می‌دهد.

شکل (۳): مدل استاندارد شده و مقادیر آماره تی بارهای عاملی

بر اساس مبانی نظری، از آنجا که آسیب‌های برنامه‌های توسعه مربوط به «پیش‌نیازهای برنامه»، «تدوین برنامه‌ها»، «محتوا» و «اجرای» برنامه‌ها می‌باشد و ارتباط بیرونی بین این متغیرها و بین متغیرهای آشکار هر یک، می‌باشد، لذا مدل مفهومی معادلات ساختاری ترسیم شده و در دیاگرام شماره ۳، مقادیر استاندارد و بارهای عاملی هر یک از متغیرهای آشکار و ارتباط درونی بین متغیرهای آشکار و ارتباط بیرونی هر کدام از متغیرهای پنهان به نمایش گذاشته شده است که تفسیر آن در ادامه برازش کلی مدل بیان خواهد شد. همچنان که از دیاگرام مشخص است معیار برای تعیین برازش کل مدل، ریشه میانگین توان دوم

خطای تقریب است که تحت عنوان (RMSEA) در فایل برونداد ظاهر می‌شود. زمانی که مقدار این آماره بین ۰/۰۵ تا ۰/۰۸ باشد برازش قابل قبول خواهد بود که ۰/۰۷۹ در این برونداد نشان‌دهنده برازش قابل قبول آن است. میزان کای اسکور نیز نسبت به درجه آزادی در حد مطلوب قرار دارد که در جدول برازش مدل به تفصیل به آن پرداخته می‌شود.

با پذیرش مطلوبیت مدل به خروجی fit نرم‌افزار مراجعه می‌کنیم که با قابل قبول بودن آماره‌های تعریف شده به مطلوبیت و قابل تعمیم بودن مدل پی برده می‌شود؛ و لذا خروجی مدل متنی نیز نشان از نیکویی برازش مدل است که در جدول شماره ۴ به آن‌ها پرداخته می‌شود:

جدول (۴): شاخص‌های نیکویی برازش مدل - خروجی SIMPLIS.

ردیف	شاخص‌ها	وضعیت مدل	مقادیر استاندارد	قضایوت
۱	آماره کای اسکور	۱۲۲/۹۷	هرچقدر به صفر نزدیک باشد نشان برازش کامل است	برازش قابل قبول
۲	ریشه میانگین توان دوم خطای تقریب	۰/۰۷۹	زمانی که مقدار این آماره کمتر از ۰/۰۵ باشد برازش قابل قبول، اگر بین ۰/۰۸ و ۰/۱ باشد برازش متوسط و اگر بزرگتر از ۰/۱ باشد برازش ضعیف است	نیکویی و قابل قبول بودن برازش
۳	ریشه میانگین مجذور باقی‌مانده	۰/۰۳۷	زمانی که مقدار این آماره کمتر از ۰/۰۵ باشد بیانگر قابل قبول بودن برازش مدل است.	برازش بسیار خوب مدل
۴	شاخص برازندگی	۰/۹۱	مقادیر GFI و AGFI باید بین صفر و ۱ باشند و مقدار بزرگتر از ۰/۹ حاکی از برازش قابل قبول مدل است	برازش امیدوارکننده
۵	شاخص هنجار شده برازندگی	۰/۹۱		
۶	شاخص برازش غیر نرم	۰/۹۳		
۷	شاخص برازش مقایسه‌ای	۰/۹۳	بر پایه قرارداد مقادیر کمتر از ۰/۹۰ آن مستلزم تجدیدنظر در مدل است.	برازش قابل قبول
۸	شاخص متناسب نسبی	۰/۸۹	باید بالاتر از ۰/۹ باشند تا مدل برازش خوبی داشته باشد	برازش قابل قبول

مأخذ: یافته‌های تحقیق با استفاده از: (Joseph et al. 2014)، (قنبری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۵۹) و (بیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۷)

با توجه به توضیحات ارائه شده در تحلیل داده‌ها در محیط برنامه لیزرل، مدل ارائه شده در سطح مطلوب با داده‌های تجربی سازگاری داشته و شاخص‌ها از نیکویی برازش برخوردار می‌باشند.

در جدول شماره ۵ با عنایت به نتایج حاصل از خروجی نرم‌افزار گرافیکی لیزرل (شکل ۳) به بررسی مقادیر تی متغیرهای آشکار تحقیق پرداخته می‌شود که همگی بالاتر از ۱/۹۶ بوده و تایید می‌شوند.

جدول (۵): مقادیر آماره تی برای شاخص‌های عملیاتی شده

اولویت	مقادیر	کد متغیر	اولویت	مقادیر	کد متغیر	اولویت	مقادیر	کد متغیر	اولویت	مقادیر	کد متغیر
۲	۵/۲۲	D03	۱	۷/۴۲	C04	-	-	B01	-	-	A01
۸	۴/۶۵	D04	۲	۷/۰۱	C05	۱	۴/۹۳	B02	۱۲	۴/۵۴	A02
۱	۵/۰۸	D05	۱۲	۶/۲۳	C06	۳	۴/۴۱	B03	۹	۵/۵۹	A03
۴	۴/۹۲	D06	۶	۶/۶۵	C07	۸	۴/۱۸	B04	۱۱	۵/۰۱	A04
۱۳	۳/۹۷	D07	۳	۶/۸۹	C08	۴	۴/۳۴	B05	۳	۶/۴۸	A05
۳	۴/۹۳	D08	۱۳	۶/۰۶	C09	۱۰	۳/۵۴	B06	۵	۵/۹۹	A06
۶	۴/۸۶	D09	۱۱	۶/۲۲	C10	۹	۴/۰۸	B07	۱۰	۵/۵۱	A07
۵	۴/۸۵	D10	۱۵	۵/۷۹	C11	۱۲	۲/۴۷	B08	۷	۵/۶۲	A08
۱۲	۴/۰۸	D11	۷	۶/۵۷	C12	۱۱	۳/۳۹	B09	۸	۵/۶۰	A09
۱۴	۳/۷۰	D12	۱۰	۶/۳۲	C13	۵	۴/۳۳	B10	۲	۶/۵۸	A10
۱۰	۴/۴۲	D13	۸	۶/۵۱	C14	۲	۴/۵۴	B11	۶	۵/۶۵	A11
۱۱	۴/۳۵	D14	۴	۶/۷۹	C15	۶	۴/۳۱	B12	۴	۶/۲۴	A12
۹	۳/۴۵	D15	۵	۶/۷۲	C16	۷	۴/۲۶	B13	۱۳	۳/۲۷	A13
			۱۴	۵/۸۰	C17	-	-	C01	۱۴	۳/۱۸	A14
			-	-	D01	۱۶	۵/۵۹	C02	۱	۶/۶۳	A15
			۷	۴/۷۸	D02	۹	۶/۴۵	C03	-	۱/۹۴	A16

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

همان‌طور که از نتایج تحقیق در جدول شماره ۵ مشهود است همه متغیرهای پنهان به‌نوعی در پیدایش آسیب‌های برنامه‌های توسعه در پیش‌نیاز، تدوین، محتوا و اجرای برنامه‌های توسعه مؤثر هستند که موارد ذیل دارای رتبه بالاتری نسبت به بقیه متغیرها

هستند و نوعی ارتباط منطقی و همبستگی بالا در بین آن‌ها دیده می‌شود که حاکی از تدوین علمی مدل ساختاری تحقیق جهت آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه روستایی است؛ طوری که به‌عنوان نمونه «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب» که پیش‌نیاز برنامه توسعه آورده شده است در مرحله اجرا می‌تواند به «ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها» بیانجامد.

- «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب»، «تغییر سریع گفتمان و شعارهای مسلط در جامعه» و «وابستگی شدید اقتصاد به درآمدهای نفتی» در پیش‌نیازهای برنامه توسعه؛

- «مشارکت نگرفتن ذینفعان در برنامه‌های توسعه»، «انعطاف‌ناپذیری و بی‌ثباتی» و «عدم توجه به محدودیت‌های واقعی و اجرایی» در تدوین برنامه‌های توسعه؛

- «کلی و تفسیر بردار بودن برخی مواد و تفصیلی بودن افراطی برخی»، «عدم وجود الگوی روشن و رابطه علی و معلولی صحیح میان اجزای برنامه» و «عدم توازن بین هزینه و مطلوبیت‌های نیل به هدف» در محتوای برنامه توسعه؛ و

- «ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها»، «قابلیت‌های اداری ضعیف دولت جهت اجرای برنامه‌های گسترده» و «انگیزه پایین مجریان برای اجرای قانون» در اجرای برنامه توسعه.

پس‌ازاینکه محاسبات معادلاتی بین متغیرهای آشکار انجام شد و رابطه بین متغیرها مشخص گردید، تحقیق در جدول شماره ۶ به بررسی ماتریس کوواریانس متغیرهای مستقل نیز می‌پردازد.

جدول (۶): بررسی ماتریس کوواریانس متغیرهای مستقل

اجرا	محتوا	تدوین	پیش‌نیازها	آزمون	
			۰/۴۱	مقدار	پیش‌نیازها
			۵/۲۸	مقادیر آماره تی	
		۰/۲۱	۰/۲۹	مقدار	تدوین
		۴/۰۹	۵/۵۲	مقادیر آماره تی	
	۰/۳۹	۰/۲۸	۰/۳۸	مقدار	محتوا
	۶/۰۰	۵/۴۵	۶/۷۳	مقادیر آماره تی	
۰/۲۳	۲۹	۰/۲۱	۰/۳۰	مقدار	اجرای
۳/۳۴	۴/۹۹	۴/۴۶	۵/۹۷	مقادیر آماره تی	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

با توجه به نتایج حاصل در جدول شماره ۶ در خصوص بررسی ماتریس کوواریانس متغیرهای مستقل، نتایج ذیل حاصل شد:

- تخمین‌های مربوط به مسیر «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» و «تدوین برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر ۰/۲۹ با خطای استاندارد ۰/۰۵ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با ۵/۵۲ است؛
- تخمین‌های مربوط به مسیر «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» و «محتوای برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر ۰/۳۸ با خطای استاندارد ۰/۰۵ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با ۶/۷۳ است؛
- تخمین‌های مربوط به مسیر «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» و «اجرای برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر ۰/۳۰ با خطای استاندارد ۰/۰۵ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با ۵/۹۷ است؛
- تخمین‌های مربوط به مسیر «تدوین برنامه توسعه» و «محتوای برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر ۰/۲۸ با خطای استاندارد ۰/۰۵ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با ۵/۴۵ است؛
- تخمین‌های مربوط به مسیر «تدوین برنامه توسعه» و «اجرای برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر ۰/۲۱ با خطای استاندارد ۰/۰۵ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با ۴/۴۶ است؛

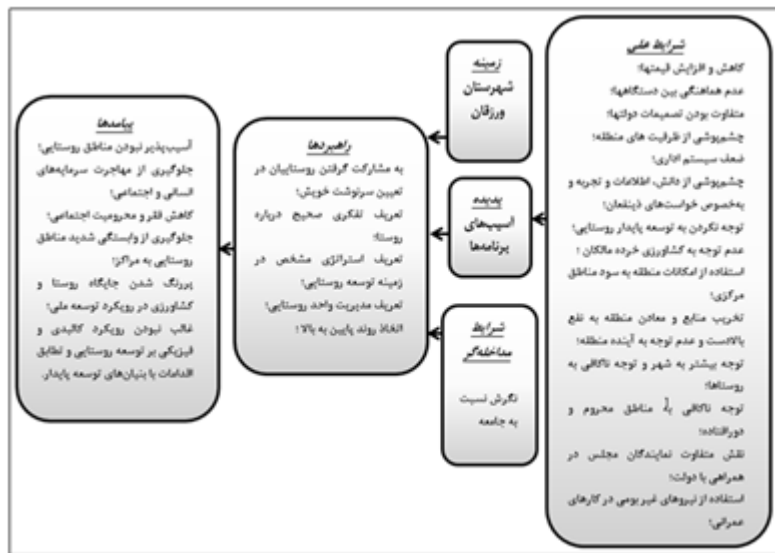
- تخمین‌های مربوط به مسیر «محتوای برنامه توسعه» و «اجرای برنامه توسعه» نشان می‌دهد که مقدار آن برابر $0/29$ با خطای استاندارد $0/05$ در حد بالایی معنی‌دار بوده به طوری که آماره تی آن برابر با $4/99$ است؛

این بدان معنی است که همبستگی مثبت بسیار قوی بین این متغیرها وجود دارد که در این بین، «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» و «محتوای برنامه توسعه» دارای ارتباط قوی‌تری هستند که نشان‌دهنده این است که جهت جلوگیری از آسیب‌های برنامه‌های توسعه بایستی از همان پیش‌نیاز اقدام نمود. در ادامه به بررسی زمینه‌ای موانع مؤثر در اثربخشی برنامه‌های توسعه روستایی پرداخته شده است.

هم‌زمان با استفاده از روش کمی، برای بررسی و ایجاد درک عمیق‌تر نسبت به موضوع تحقیق، از روش نظریه بنیانی استفاده شده است. با استفاده از نظریه بنیانی، اطلاعات گردآوری شدند، مفاهیم و مقوله‌ها و مقوله اصلی ساخته شد. با توجه به تکرار مقوله «آسیب‌های برنامه‌ها» در اطلاعات، این مقوله به‌عنوان پدیده اصلی انتخاب شد و مدل پارادایمی زیر (شکل شماره ۳) ساخته شد.

عواملی که باعث پیدایش آسیب در برنامه‌های توسعه روستایی می‌شوند در مدل پارادایمی نشان داده شده‌اند. زمینه موردبحث زمینه‌ای که در آن به بررسی موانع مؤثر در اثربخشی برنامه‌های توسعه پرداخته شده است که روستاهای شهرستان ورزقان می‌باشد.

به مشارکت گرفتن روستاییان در تعیین سرنوشت خویش، تعریف تفکری صحیح درباره روستا، تعریف استراتژی مشخص در زمینه توسعه روستایی، تعریف مدیریت واحد روستایی و اتخاذ روند پایین به بالا به پایین عواملی هستند که در کدگذاری انتخابی از خروجی مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند. به‌کارگیری هر یک از راهبردها، پیامدهای مختص خود را به دنبال دارد به طوری که به‌عنوان نمونه «تعریف استراتژی مشخص در زمینه توسعه روستایی» منجر به «پررنگ شدن جایگاه روستا و کشاورزی در رویکرد توسعه ملی و جلوگیری از وابستگی شدید مناطق روستایی به مراکز» می‌شود و سایر راهبردها در مدل پارادایمی وجود داشته و به تشریح بیشتر آن پرداخته نمی‌شود.

شکل (۴): مدل پارادایمی پدیده آسیب‌های برنامه‌های توسعه روستایی

از علل عدم توفیق برنامه‌ها و شکست بسیاری از طرح‌های توسعه روستایی آن است که این طرح‌ها در غیاب مردم برنامه‌ریزی می‌شوند و بدون کمک مردم اجرا می‌شوند. هرگاه مردم عملاً در اجرای یک طرح توسعه شرکت کنند، آن را از آن خود خواهند دانست و نسبت به حفظ دستاوردهای آن دلسوزتر خواهند بود. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای هر طرح توسعه، افزایش قابلیت‌ها و توانایی‌های مردم، به‌منزله ارزشمندترین سرمایه است. پس اهتمام به افزایش تمایل افراد به اجرای طرح‌های توسعه و پرورش توان آن‌ها برای دخالت در امور و هدایت فراگیر در توسعه جامعه خود، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. بهترین راه برای افزایش این توان و تمایل ترغیب افراد به مشارکت در اجرای پروژه‌هاست این مشارکت باید از اولین مراحل برنامه‌ریزی و طراحی تا آخرین مراحل اجرا و استقرار طرح توسعه استمرار داشته باشد. درواقع شکست یا موفقیت طرح‌های توسعه به نحوه همکاری مردم بستگی دارد (میرزایی اهرنجانی و همکاران: ۱۳۹۲: ۴۲). به خاطر همین امر، موانع

علی مؤثر در اثربخشی برنامه‌های توسعه در شهرستان ورزقان به صورت ترکیبی با دو روش کمی - کیفی به شیوه همگرا مورد تحلیل قرار گرفت تا به صورت هم‌زمان از نظرات کارشناسان به شیوه کمی و از نظرات افراد مطلع محلی به شیوه مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در جهت آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه روستایی استفاده شود که در جدول شماره ۷ مقایسه و اعتبار سنجی نتایج هر دو روش نشان داده شده است.

جدول (۷): مقایسه و اعتبار سنجی نتایج هر دو روش کمی و کیفی

نتایج کیفی	نتایج کمی
کاهش و افزایش قیمت‌ها؛ عدم هماهنگی بین دستگاه‌ها؛ متفاوت بودن تصمیمات دولت‌ها؛ چشم‌پوشی از ظرفیت‌های منطقه؛ ضعف سیستم اداری؛ چشم‌پوشی از دانش، اطلاعات و تجربه به خصوص خواسته‌های ذینفعان؛ توجه نکردن به توسعه پایدار روستایی؛ عدم توجه به کشاورزی خرده‌مالکان؛ استفاده از امکانات منطقه به سود مناطق مرکزی؛ تخریب منابع و معادن منطقه به نفع بالادست و عدم توجه به آینده منطقه؛ توجه بیشتر به شهر و توجه ناکافی به روستاها؛ توجه ناکافی به مناطق محروم و دورافتاده؛ نقش متفاوت نمایندگان مجلس در همراهی با دولت؛ استفاده از نیروهای غیربومی در کارهای عمرانی؛	در پیش‌نیازهای برنامه توسعه: «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب»؛ «تفسیر سریع گفت‌وگو و شعارهای مسلط در جامعه» «وابستگی شدید اقتصاد به درآمدهای نفتی». در تدوین برنامه‌های توسعه: «مشارکت نگرفتن ذینفعان در برنامه‌های توسعه»؛ «انعطاف‌ناپذیری و بی‌ثباتی»؛ «عدم توجه به محدودیت‌های واقعی و اجرایی». در محتوای برنامه توسعه: «کلی و تفسیر بردار بودن برخی مواد و تفصیلی بودن افراطی برخی»؛ «عدم وجود الگوی روشن و رابطه علی و معلولی صحیح میان اجزای برنامه»؛ «عدم توازن بین هزینه و مطلوبیت‌های نیل به هدف». در اجرای برنامه توسعه: «ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها»؛ «قابلیت‌های اداری ضعیف دولت جهت اجرای برنامه‌های گسترده»؛ «انگیزه پایین مجریان برای اجرای قانون»

نتیجه‌گیری

با نقد و ارزیابی ساختاری برنامه‌های توسعه روستایی، اندیشه، روش و مدیریت برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی در فرآیند برنامه‌ها نمایان شده و آسیب‌ها و مشکلات (که بیانگر شکاف توسعه‌ای در جامعه روستایی است) را می‌توان به نوعی انشاق فضایی اندیشه‌ای، روش‌شناسی و مدیریت برنامه‌ریزی به لحاظ معیارهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از خطامشی‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و مدیریت کلان برای جامعه روستایی دانست. در جریان برنامه‌ریزی، جامعه روستایی شهرستان ورزقان، بیشتر از آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه متأثر بوده که بر همین اساس، با عنایت به مسائل و موارد

مطرح‌شده، تحقیق حاضر به تحلیل ترکیبی موانع اثربخش در برنامه‌های توسعه روستایی و آسیب‌شناسی آن پرداخته است.

در نتایج حاصل از مدل معادلات ساختاری در محیط نرم‌افزار لیزرل، جدول نیکویی برازش نشان از نیکویی برازش مدل ترسیم‌شده دارد و نشان می‌دهد نتایج حاصل از این تحقیق را می‌توان به جوامع آماری دیگر نیز تعمیم داد؛ تحلیل کوواریانس متغیرهای مستقل نشان می‌دهد همه متغیرهای مستقل در ارتباط با یکدیگر با خطای استاندارد ۰/۵ دارای معناداری و ارتباط متقابل هستند. تفسیر خروجی لیزرل نشان می‌دهد همه متغیرهای استخراج‌شده از مبانی نظری با ضریب تأثیر مختلف، از عوامل اثربخشی برنامه‌های توسعه هستند که «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب»، «تغییر سریع گفتمان و شعارهای مسلط در جامعه» و «وابستگی شدید اقتصاد به درآمدهای نفتی» در پیش‌نیازهای برنامه توسعه؛ «مشارکت نگرقتن ذینفعان در برنامه‌های توسعه»، «انعطاف‌ناپذیری و بی‌ثباتی» و «عدم توجه به محدودیت‌های واقعی و اجرایی» در تدوین برنامه‌های توسعه؛ «کلی و تفسیر بردار بودن برخی مواد و تفصیلی بودن افراطی برخی»، «عدم وجود الگوی روشن و رابطه علی و معلولی صحیح میان اجزای برنامه» و «عدم توازن بین هزینه و مطلوبیت‌های نیل به هدف» در محتوای برنامه توسعه؛ و «ابهامات در نحوه ارائه گزارش‌ها»، «قابلیت‌های اداری ضعیف دولت جهت اجرای برنامه‌های گسترده» و «انگیزه پایین مجریان برای اجرای قانون» در اجرای برنامه توسعه از مهم‌ترین موانع مؤثر در اثربخشی برنامه‌های توسعه در محدوده مورد مطالعه می‌باشند.

نتایج حاصل از نظریه بنیانی در مطالعه کیفی نشان می‌دهد: کاهش و افزایش قیمت‌ها، عدم هماهنگی بین دستگاه‌ها، متفاوت بودن تصمیمات دولت‌ها، چشم‌پوشی از ظرفیت‌های منطقه، ضعف سیستم اداری، چشم‌پوشی از دانش، اطلاعات و تجربه و به‌خصوص خواست‌های ذینفعان، توجه نکردن به توسعه پایدار روستایی، عدم توجه به کشاورزی خرده‌مالکان، استفاده از امکانات منطقه به سود مناطق مرکزی، تخریب منابع و معادن منطقه به نفع بالادست و عدم توجه به آینده منطقه و توجه بیشتر به شهر، توجه ناکافی به روستاها و مناطق محروم و دورافتاده، نقش متفاوت نمایندگان مجلس در همراهی با دولت و

استفاده از نیروهای غیربومی در کارهای عمرانی از شرایط علی هستند که راهبردهای: به مشارکت گرفتن روستاییان در تعیین سرنوشت خویش، تعریف تفکری صحیح درباره روستا، تعریف استراتژی مشخص در زمینه توسعه روستایی، تعریف مدیریت واحد روستایی و اتخاذ روند پایین به بالا را طلب می‌کند. مقایسه نتایج هر دو روش کمی و کیفی نشان‌دهنده نتایج مشترک کمی و کیفی از دید کارشناسان محلی و افراد مطلع محلی می‌باشد.

منابع

- ارائی، محمدمهدی (۱۳۹۱). مجموعه مطالعات الگوی مطلوب برنامه‌ریزی برای ایران ۳. بررسی تطبیقی سیاست‌های کلی نظام در بخش‌های مختلف و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، تهران: مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- ازکیا، مصطفی و دیباجی فروشانی، شکوه (۱۳۹۵). نقد برنامه‌های توسعه روستایی در ایران، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، شماره ۱، صص ۱۲۵-۱۰۳.
- امینی، عباس و زاهدی، طیبه (۱۳۹۵). ارزیابی تأثیرات کشت و پرورش گل محمدی در جامعه روستایی لاله‌زار کرمان، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۵۵، صص ۲۸-۱.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ قربانی، رسول و تقی‌پور، علی‌اکبر (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی رهیافت‌های رگرسیون وزنی جغرافیایی و حداقل مربعات معمولی در برآورد مدل‌های مکانی، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۶۳، صص ۷۶-۵۳.
- پوست‌فروش تهرانی، ایمان (۱۳۸۹). سیر تحول برنامه‌ریزی در جهان، تهران: نشر مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- پیش‌بهار، اسماعیل، پرچم، رقیه و یادآور، حسین (۱۳۹۶). تأثیرپذیری انواع مختلف گردشگری از یکدیگر در منطقه آزاد ارس: کاربرد رهیافت مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM)، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۶۱، صص ۱۱۰-۹۳.
- تقیلو، علی‌اکبر؛ اصغری، صیاد؛ زینالی، بتول و اصغری، صالح (۱۳۹۵). ارزیابی توانمندی‌ها و قابلیت‌های ژئوتوریستی روستای کندوان، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۵۶، صص ۵۳-۲۹.
- رزاقی، افشین (۱۳۸۱). نظریه‌های ارتباطات اجتماعی، انتشارات پیکان، تهران.
- رضایی، جعفر (۱۳۸۲). مقایسه درجه توسعه‌یافتگی مناطق روستایی شهرستان‌های استان ایلام، *مرکز تحقیقات کشاورزی ایلام*، صص ۱۷-۱.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۷۹). برنامه‌ریزی توسعه و عمران روستایی در ایران: از فکر تا عمل (ارزشیابی اساسی درباره محتوی و عملکرد برنامه‌های توسعه در چند دهه اخیر)، *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۳۹، صص ۷۷-۶۵.

- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۸). *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی*، نشر قومس، تهران.
- رضوانی، محمدرضا؛ لطفی، حبیب و طالبی‌فرد، رضا (۱۳۹۶). تحلیل عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به دریافت تسهیلات بهسازی مسکن روستایی مورد مطالعاتی: دهستان مهر وئی، شهرستان فاریاب، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۵۹، صص ۱۱۳-۱۳۲.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۰). نگرشی بر نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۴۱، صص ۳۸-۲۵.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و بهزادنسب، جانعلی (۱۳۸۳). برنامه‌ریزی ارتباطی، رویکرد انتقادی به نظریه برنامه‌ریزی (با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی)، *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، شماره ۱، صص ۲۲-۱.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ بدری، سیدعلی و سجاسی قیداری، حمدالله (۱۳۹۳). *بنیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی*، تهران: انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ محمودی، سمیرا؛ غفاری، غلامرضا و پورطاهری، مهدی (۱۳۹۴). تبیین الگوی فضایی سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار روستایی: مورد: روستاهای استان خراسان رضوی، *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال چهارم، شماره ۱، صص ۱۰۷-۸۷.
- رکن‌الدین افتخاری عبدالرضا، سجاسی قیداری، حمدالله و صادقلو، طاهره (۱۳۹۲). تحلیل محتوایی جایگاه توسعه پایدار روستایی در برنامه‌های بعد از انقلاب اسلامی، *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، شماره ۳، صص ۳۸-۱۹.
- سعیدی، خلیل (۱۳۸۶). نظریه‌ها و قانونمندی‌های توسعه، تهران: انتشارات شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر.
- سلیمانی، الهه (۱۳۸۹) بررسی لایحه برنامه پنجم توسعه (۱۴): فصل ششم- توسعه منطقه‌ای: توسعه منطقه‌ای، محیط‌زیست، توسعه روستایی، تهران: نشر مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۹۱). *برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای (تئوری‌های کلاسیک فرایندی و موضوعی)*، تهران: انتشارات آبیژ.

- شریف‌زادگان، محمدحسین (۱۳۸۲). چالش‌های برنامه‌ریزی و علل کاهش اثربخشی طرح‌های توسعه در ایران، *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، شماره ۴۳ و ۴۴، صص ۲۰-۱.
- شکوری، علی (۱۳۸۹). سیاست‌های توسعه کشاورزی در ایران، انتشارات سمت، تهران.
- شهبازی، اسماعیل (۱۳۸۹). *درآمدی بر آسیب‌شناسی توسعه روستایی*، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- صفرزاده، اسماعیل و تهرانی، ایمان (۱۳۹۱). مجموعه مطالعات الگوی مطلوب برنامه‌ریزی برای ایران، *برنامه‌ریزی توسعه در کشور چین*، تهران: نشر مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- فاضل نیا غریب، رکن‌الدین افتخاری عبدالرضا (۱۳۸۴). تبیین نظریه‌ای عوامل مؤثر بر شناخت و آگاهی روستاییان از توانش‌های خود و محیط پیرامون، *مدرس علوم انسانی*، دوره ۹، شماره ۱ (پیاپی ۳۸)، *ویژه‌نامه جغرافیا*، صص ۱۱۱-۱۵۰.
- فیروزنیا، قدیر و رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۲). *جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران*، انتشارات موسسه توسعه روستایی ایران.
- قنبری، ابوالفضل؛ عباس‌زاده، محمد و هاشمی، سمیرا (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر رفتار آتی گردشگران در مناطق ۲ و ۸ کلانشهر تبریز، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۶۲، صص ۲۶۲-۲۴۷.
- کوهستانی، حسین (۱۳۹۵). سنجش رضایتمندی خانوارهای روستایی از عملکرد دهیاری‌ها و عوامل مؤثر بر آن در بخش مرکزی شهرستان همدان، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۵۸، صص ۲۳۵-۲۲۱.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰). *روشن در روشن، درباره ساخت معرفت در علوم انسانی*، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۵). راهبرد مجلس دهم مسائل اساسی توسعه روستایی و بهبود امور عشایر و نقش مجلس شورای اسلامی، تهران: نشر مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌های مجلس معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی، دفتر مطالعات زیربنایی.

- میرزایی اهرنجان، حسن؛ طالقانی، غلامرضا و سعدآبادی، علی اصغر (۱۳۹۲). مدیریت توسعه و عمران روستایی، بجنورد: انتشارات آذرین مهر.
- هاگت، پیتر (۱۳۸۶). جغرافیا ترکیبی نو، ترجمه: شاپور گودرزی‌نژاد، جلد ۲، انتشارات سمت، تهران.
- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research* 6(1), pp.97-113.
- Chang, C, Hsu, C, (2009). Multi-criteria analysis via the VIKOR method for prioritizing land-use restraint strategies in the Tseng-Wen reservoir watershed, *Journal of Environmental Management* Vol 90 (11), 226-230.
- Gary Paul Green (2013). HANDBOOK OF RURAL DEVELOPMENT, Published by Edward Elgar Publishing Limited, the Lyptatts, Cheltenham, Glos GL50 2JA, UK.
- Lizarradle, G (2011). Stakeholder participation and international housing in subsidized housing projects in Colombia and South Africa. *Habitat international*, Vol.35 (2), 175-187.
- Margles, S. W. Masozera, M. Rugyerinyange, L. & Kaplin, B. A. (2010). Participatory planning: using SWOT-AHP analysis in buffer zone management planning. *Journal of sustainable forestry*, Vol. 29(6-8), 613-637.
- Maurel, P. Craps, M. Cernesson, F. Raymond, R. Valkering, P. and Ferrand, N. (2007). Concepts and Methods for Analysing the Role of Information and Communication Tools (IC-tools) in Social Learning Processes for River Basin Management, *Environmental Modelling & Software* Vol. 22, Issue 5, pp. 630-639.